

УДК 340.1

Наталія Гураленко,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

юридичного факультету Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМАТИКИ АНТИНОМІЙ ПРАВА**

У статті здійснюється аналіз позитивно-природних, суцье-належних, ідейно-технічних, екзистенціально-есенціальних концептів права. Автор доходить висновку, що тільки те пізнання права, яке детерміноване використанням методології антиномізму дозволяє дослідити його складну, об'ємну та багатовимірну природу.

Ключові слова: антиномії права, позитивне право, природне право, суцье, належне, дух, техніка.

Право є особливо складним соціальним феноменом і саме в антиномічності його складність знаходить свій кульмінаційний пункт, при цьому цілісне уявлення про сам феномен права, доступність його розуміння, пізнання та реалізація також досягаються лише в контексті антиномізму. Під антиномізмом у науковій літературі розуміють метод діалектики, особливий спосіб поєднання протилежностей, що полягає не в усуненні та знятті суперечностей, а в безперервній пульсації, балансуванні між ними. Набуваючи потенційної зумовленості дуалістичного сприйняття права, антиномія перетворюється з ідеї протиставлення на форму онтологічної всеєдності. У результаті цього досягається адекватне, комплексне бачення феномену права: право вже не постає лише автономним чи лише гетерогенним; не належить у цілому ні сфері «належного», ні сфері суцього; не визначається лише як позитивне чи природне, але є вищим за таке протистояння, піддається виразному усвідомленню.

Деякі аспекти проблеми антиномічної сутності права висвітлювали у своїх працях В. Дудченко, А. Козловський, Г. Мальцев, М. Матузов, О. Овчинніков, М. Пантукіна, Л. Подберезна, С. Сливка, І. Тімуш та ін. Однак комплексних досліджень з цієї проблематики у вітчизняній науці не проводилося. Вказане зумовлює актуальність теми наукової статті, метою якої є аналіз антиномічних концептів права — позитивного і природного, ідеї й техніки, суцього та належного.

Вважається, що право весь час було й залишається ареною напруженої бороть-

би двох підходів до його розуміння: природного й позитивістського. Проте, звернувшись до відомих постулатів цих правових концепцій, ми зрозуміємо, що існуючі між ними відмінності великою мірою зумовлені саме специфікою обрання та визначення як базової матеріалістичної чи ідеалістичної першооснови правового буття.

Позитивне право, в онтологічній основі якого лежить матеріальна субстанція, характеризується тісним і безпосереднім зв'язком із державним сувереном. За позитивістським визначенням, право — це сукупність норм, що виражають волю держави й забезпечуються її примусовими санкціями. Ці три елементи — норми, суверенна влада і санкції — є суттєвими ознаками права. Отже, його основною формою і головним джерелом постає законодавство, яке вимагає абсолютної покори і виконання, навіть якщо й видається несправедливим. «Закон є закон», «нехай навіть усе загине, а залишиться закон» — ось головні принципи цього праворозуміння. Закон виступає вищим проявом вічних начал розуму, справедливості, що не піддаються ніякому тлумаченню.

У позитивізмі, згідно з його головним постулатом, дійсність юридичних приписів не підлягає сумніву у випадку їх конфлікту із системою моральних цінностей неюридичного характеру. У цьому зв'язку виняткове значення надається теорії юридичного самообмеження держави. Дійсність і дієвість або чинність права в позитивізмі визначається виключно юридичними нормами й не по-

требує додаткової легітимації шляхом посилення на метаюридичні цінності етичного характеру [1]. Позиція правового позитивізму, що вважає позитивність вирішальною ознакою реальності права, може бути виражена класичною формулою екзистенціалізму: «Існування передує сутності». Або все, що законодавець виражає у формі права, завжди має сутність права. Як результат — правовий позитивізм виходить із пріоритету екзистенціального елемента права над есенціальним і зводить сутність права до його існування. Із цієї тенденції поглинання сутності права його існуванням впливає найбільш реакційне й уразливе положення правового позитивізму: для природи права байдуже, який зміст позитивується. І хоча теоретично позиція позитивізму незаперечна, вона неприйнятна в ціннісному відношенні й тому спростовується практично-негативним досвідом тоталітарних диктатур. Цей досвід змушує зробити важливий «метафізичний висновок» про те, що, хоча дійсність права більшою мірою зв'язана з його позитивністю, воно тільки тоді виражає правову сутність, якщо в його змісті в певний спосіб представлене природне право (справедливість).

Виходячи зі складності й багатогранності природно-правової концепції, в філософсько-правовій літературі немає єдиного визначення природного права, останнє інтерпретують як: 1) моральне виправдання будь-якого права; 2) апріорний елемент будь-якого права; 3) правовий ідеал і критика чинного позитивного права з точки зору цього ідеалу; 4) незмінні норми права, протиставлені змінним правовим нормам; 5) автономне право, дієвість якого зумовлена безпосередньо певною цінністю; 6) спонтанне право (живе чи вільне, свободне), яке протиставляє себе заздалегідь фіксованому державному праву.

На відміну від позитивізму з його незмінним сповіданням методології діалектичного матеріалізму, що стосується безпосередньої дійсності, зміни конкретних частковостей і схиляється до некритичного сприймання реальності з усіма її недоліками, юснатуралізм має справу з тим, що можливе. У ньому проблема не «затушовується» і навіть не відсувається на другий план «онтологічно», а підхоплюється в повному обсязі і просувається до вирішення. Такий підхід не вириває з системи чинників тих або інших суспіль-

них процесів їх окремі елементи з подальшою їх абсолютизацією, а з'ясовує явище загалом, у всьому багатстві його проявів, у контексті реалізації справедливості. Якщо право не реалізує справедливості, це вже не право. Головна мета й основна цінність права — мораль, яка є остаточною підставою й надає зобов'язувальної сили. Тільки мораль спроможна легітимувати нормативність, зобов'язальну силу права. Юридичні імперативи як реальні факти можуть усвідомлюватись як норми зобов'язання лише тоді, коли вони інтегровані в систему власне моральних норм. До здобутків природно-правових учень варто віднести: осмислення права в його первісній природі, до запровадження державою; синкретизм права і моралі у витоці; телеологічний підхід до права; визнання різних юрисдикцій у межах одного суспільного устрою і пріоритету загальних принципів права, виражених як у нормах кодифікованого, так і некодифікованого права.

В антиномічному порівнянні позитивного і природного спостерігаються крайнощі пізнання трансцендентального й правового догматизму, які при визначенні права роблять акцент виключно на одному з моментів — чіткості, стабільності або, навпаки, — гнучкості і справедливості. Різкий характер взаємних звинувачень зводиться до такої антиномії: дозвіл на відхилення від закону загрожує свавіллям і розвалом суспільства, абсолютизація ж догми ніколи не гарантуватиме справедливості — основної мети права. Розв'язання цієї антиномії чи хоча б зняття її надзвичайної гостроти вбачається в синтезі моральної філософії (етики) й юриспруденції; визнанні ідеї справедливості як необхідного конструктивного елемента поняття права. Заслугове на увагу думка Г. Радбруха про те, що одна з найсерйозніших помилок більшості правників полягає в прагненні усунути неминучий конфлікт між справедливістю і безпекою (позитивним закріпленням. — Н. Г.), віддаючи перевагу одному з елементів на збиток іншому, тоді як справжній метод полягає саме в тому, щоб виявити ці антиномії і зберегти їх у баченні цілого [2]. Помилкою юриста є як спрямованість виключно на матеріальну вигоду й вузькопрактичні цілі, так і прагнення вивести дієвість права в цілому лише з однієї справедливості. Сучасне правознавство, якщо прагне уник-

нути колишніх помилок, має висунути на перше місце нездоланний антиномізм позитивної та ціннісної природи права. Осягнути складну філософсько-правову сферу неможливо за умов повного відмежування ідеального й матеріального. Формування сучасного права має відбуватися на основі узагальнення пізнавально-правових методів та єдиної концептуальної ідеї. Природне право має бути першоджерелом правового змісту й моральною оцінкою всіх позитивних норм, а останні — джерелом закріплення й конкретизації природного права.

Пізнання антиномії позитивного й природного, догматичного й трансцендентального може бути специфічною формою осягнення іншої антиномії — пізнання тактико-технічної й ідейно-духовної першооснови права, аналіз якої, зі свого боку, має важливе значення і для сучасного права. Адже дозволяє дослідити й визначити, що є первинною та основою складовою правового процесу — дух чи буква, ідея чи техніка. Право не може бути неоформленим, безтілесним, форма не може бути пустою, беззмістовною, однак коли форма поглинає зміст, сублимує ідею, вона реально просто знищує дух, а разом із ним — і саме право. За своєю сутністю право є духом. Про духовну природу права писав ще Г. В. Ф. Гегель: «Підґрунтя права — це загалом духовне», а система права — це «світ духа, породжений ним самим, мовби другою натурою» [3]. Пошук духовного підґрунтя права є наслідком усвідомлення цілковитої неспроможності й немочі безідейно-бездуховного права. Це розуміння недостатності та мізерності для повноцінного правового життя зовнішніх форм прояву права, не сповнених внутрішнім глибинним змістом.

Водночас юридична техніка, юридична буква — важливий елемент права, без якого його існування також неможливе. Багато досягнень права зроблені у формі й завдяки юридичній техніці. Однак якщо припустити, що саме техніка визначає право, імовірним стає процес заміни права технікою, відсутністю в ньому ідеї та справедливості. При такому підході, коли право зображують у вигляді інвентаризованих конструкцій, норм і законів, зникає «душа права», а залишається лише його «соціальне тіло». Виключне застосування формально-логічних прийоми — це значною мірою небезпечна

«техніка», яка в кінцевому рахунку зводиться до маніпуляції поняттями, необхідними для отримання бажаних результатів. Орієнтація та беззастережне обмеження юридичною технікою є результатом односторонності та неповноти правопізнання, спрощеного уявлення про правову дійсність, що розвивається. Обмеження змісту права, визначення його лише як зовнішньої форми регулювання суспільних відносин веде до втрати глибинного, сутнісного розуміння права та його значення як умови духовної самореалізації особистості. Але здійснити це призначення здатне лише духовне право, зміст якого розкриває категорія справедливості.

Саме завдяки духовно-субстанційній справедливості право стає правом. Лише за таких умов воно є однозначно життєво-матеріальним і сутнісно-ідеальним, враховує потреби та інтереси людини, дає впевненість і гарантію того, що особливість правової ситуації, в якій вона опинилась, неодмінно враховується, а вирішення цієї ситуації буде не лише адекватним особливим життєвим умовам та обставинам, а й відповідатиме її духовній природі. Буква закону — це тільки схема, контур забезпечуваної ним поведінки, її збірний образ. У зв'язку із цим перед правозастосувачем завжди залишатиметься питання про конкретний зовнішній духовний «вигляд» такої букви. Юридична матерія є пасивним субстратом, і щоб вона вдосконалювалася в той проміжок часу, який їй даний, вона повинна розвиватись згідно із законами духу. Тільки він може оживити юридичну матерію, надати їй істинності чи цінності. Без нього право є лише нагромадженням, набором юридичних норм.

Буква закону й дух права — не одне й те саме, однак намагання відірвати одне від іншого, протиставити одне одному також далекі від істини і не можуть не позначитися негативно на загальному стані правопорядку в країні, не підживлювати правовий нігілізм. А це в сучасних умовах не тільки вкрай небажане, а й небезпечно важкими наслідками для суспільства. Як слушно зазначає В. Кудрявцев, «необхідно твердо відстоювати єдність духу і букви у правовому полі. Інше розхитує правовий порядок, веде до волюнтаризму, а потім — до свавілля, яке аж ніяк не сприяє стабільності в нашому нестійкому суспільстві» [4].

Особливе значення послідовних теоретичних досліджень, які сягають філософського рівня, полягає у критиці існуючого та обґрунтуванні нових тенденцій розвитку, визначенні відповідності об'єктивно-сущого суб'єктивно-належному, як оцінювання дійсності з позиції того, що мусить бути, виходячи із загального ідеалу. Окрім тактико-технічної матерії, у правових явищах обов'язково присутня ціннісна складова. Більше того, протягом усієї історії взаємодія саме цих антинімічних констант була основною, фундаментальною детермінацією правового розвитку та визначальною відповіддю на питання про те, чи право зумовлюється цінностями, чи, навпаки, самі цінності є породженням права. Якщо цінності існують, то право телеологічне і належно-цільове, якщо ж ні — тоді право суто позитивне і самодостатнє [5]. Сфера поширення дескриптивного підходу до права — це позитивно наукова юриспруденція і виключно позитивна дія права, а сфера телеологічного підходу — це етика права. У першому випадку йдеться про суще — про право, як воно «є», а в другому — про належне, тобто про право, яким воно «мусить бути».

Суще — це наявне буття, виражене в системі норм позитивного права: в діючих нормативно-правових актах, правових звичаях, судових рішеннях. Належне — це ідеальні основи, конструкції, що виражають ідеальний стан правової системи. Пошуки належного — це пошуки універсальних понять, їх основною метою є керівний ідеал, а не конкретний припис. Відповідно до такої гносеологічної моделі, належне виводиться з недоволеності сущим і постає як план та принцип перетворення реальності; характеризується як суб'єктивна форма, якої набуває у свідомості людей іманентна суцільному тенденція до вдосконалення.

Належне — це мисленева категорія, яка є засобом перетворення існуючого світу, формою його критики. Так, німецький соціолог Зіммель визначав його як базову мисленеву категорію, що не піддається раціональному обґрунтуванню. Осягнення смислу належного в ціннісній філософії відбувається щоразу, коли з'являється нова або оновлена теорія цінностей; перерахувати або розглянути їх практично неможливо. Належне у праві — це найкращий порядок управління, оптимальний варіант розв'язання

правового конфлікту, правильний спосіб урегулювання правових відносин. Належне — це те, що правильне і корисне, задовольняє потреби всіх та дозволяє гармонізувати протилежні інтереси суб'єктів. Поняття «належне», яке за своїм змістом позначає певний ідеал, сприяє розумінню справедливості як сутнісної основи права, яка також втілює в собі провідні уявлення про ідеальний правовий стан упорядкованості суспільних відносин.

Процес усвідомлення змісту належного й опанування засобів його реалізації в суцільному завжди становили сукупність пізнавальної історії права. Адже те, що в одні часи вважалось належним, в інші ставало сущим. В умовах стабільності держави і суспільства найчастіше досліджувались проблеми сущого як онтологічної основи права. Натомість, період перехідного суспільства характеризувався значним впливом питання належного у праві, яке змінювало встановлену часом систему цінностей, обґрунтовувало новий суспільний порядок. Після закінчення процесу реформування, при відносній стабільності політичної і правової систем знову посилювалась увага до сущих проблем права.

Проте у філософсько-правовій літературі можна зустріти й іншу, протилежну позицію осягнення сущо-належної природи права. Зокрема, відповідно до гносеологічної моделі співвідношення сущого та належного у праві, у якій основна увага акцентується на визначальному впливі першого щодо другого, належне виводиться в межах тлумачення норми права (сущого), в межах його внутрішнього взаємозв'язку. Основою вищевикладеного підходу є положення про те, що суще у праві — це факти, які за своєю природою є емпіричним явищем. У світі фактів не повинно бути місця ідеалізованому поняттю права, що впливає з природи належного, адже такі поняття стосуються сфери метафізики, а не реальної дійсності. Норма не втрачає свого правового характеру від того, що з позиції належного, з позиції «вищої справедливості» вона може бути кваліфікована як аморальна. Так, Г. Кельзен, будучи одним із противників тези щодо зв'язку належного та реально-сущого, зазначав, що «поняття належного та поняття існуючого знаходяться одне до одного у відношенні дуалізму, який не-

можливо здолати, оскільки з того, що дещо існує, не може впливати, що цьому дещому належить існувати ...» [6]. При цьому, вважаємо, що вищеописана позиція не може бути визначена як абсолютна, оскільки, з одного боку, дійсно реальна норма — це завжди належне, це те, як ми повинні себе поводити в певній ситуації, щоб досягти певних цілей. Але, з іншого боку, таке належне, що зумовлене минулим досвідом, не може бути завжди однозначно придатним для нових, змінених соціальним розвитком ситуацій і як результат не дає можливості трансформуватись ідеї справедливості. Користуючись такою системою координат, одно-бічний підхід зведення сутності і змісту права до суще-статичної, формально-визначеної норми не завжди відповідатиме вимогам прогресивної, стихійно мінливої динаміки суспільного життя. Реальне буття завжди розвивати-

меться, ускладнюватиметься й вимагатиме релевантної правової детермінації, яка б забезпечувала історично-конкретну експлікацію конструктивних можливостей соціального розвитку.

З наведеного вище аналізу можна зробити деякі загальні висновки. Правова сфера характеризується глибокою антиномічністю, що указує на особливі концепти протиріч між суцим і належним, позитивним та природним, ідеєю й технікою, нормою та фактом, екзистенціальним й есенціальним, де кожне протиріччя виконує функцію базової основи при пізнанні правової реальності. Лише науково-практичне опрацювання права, що детерміноване використанням методології антиномізму, дозволяє сформулювати загальний погляд на правову дійсність, визначити її об'ємний вимір та врахувати складну природу.

ПРИМІТКИ

1. Дудченко В. До питання про антиномічну природу права / В. Дудченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. — Вип. 40. — О. : Юрид. літ., 2008. — С. 15.
2. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право / Г. Радбрух // Проблеми філософії права. — Т. II. — Київ—Чернівці : Рута, 2004. — С. 83—94.
3. Гегель Г. В. Ф. Філософія права / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1990. — 524 с.
4. Селіванов В. Нетотожність права і закону (методологічний аспект) / В. Селіванов // Право України. — 2005. — № 5. — С. 8.
5. Козловський А. Антиномії права / А. Козловський // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. — Чернівці : ЧДУ, 2001. — Вип. 103: Правознавство. — С. 6.
6. Кельзен Г. Чисте Правознавство / Г. Кельзен. — К. : Юніверс, 2004. — С. 196.

Гураленко Наталія. Некоторые аспекты проблематики антиномий права.

В статье анализируются позитивно-природные, суще-надлежащие, идейно-технические, экзистенциально-эссенциальные концепты права. Автор приходит к выводу, что только такое познание права, которое детерминировано использованием методологии антиномизма, позволяет исследовать его сложную, объемную и многомерную природу.

Ключевые слова: антиномии права, позитивное право, естественное право, сущее, должное, дух, техника.

Guralenko Natalija. Some aspects of the problems of law antinomies.

The article analyzes the positive-natural, existent and proper, ideological, technical, existential and essential concepts of law. The author concludes that the only thing the knowledge of the right use of deterministic methodology of antynomizm allows to investigate its complex, volume and multi-dimensional nature.

Key words: antinomy of law, positive law, natural law, existent, proper, spirit, technique.